FAGnytt NATURFORVALTNING

SEPTEMBER • **NR 5** • 1994 • Institutt for biologi og naturforvaltning • NLH-Fagtjenesten NLH

Kommunale nøkkelbiotoper:

Bevaring av biologisk mangfold

Sigmund Hågvar
Institutt for biologi og naturforvaltning
Tlf. 64 94 84 51

Enhver kommune har visse biotoper som er særlig viktige for lokal bevaring av biologisk mangfold. Slike «kommunale nøkkelbiotoper» kan være våtmarker, kalkmyrer, edelløvskog, kalkfuruskog, flommarkskog, strandenger, osv.

I stedet for å utarbeide fullstendige vegetasjonskart i kommunen, bør nøkkelbiotopene «fiskes ut» gjennom en selektiv vegetasjonskartlegging. Et eget kart over kommunale nøkkelbiotoper gir grunnlaget for å bevare biologisk mangfold gjennom langsiktig arealdisponering.

Edelløvskog med gulveis, alm og lind ved Mjøsa. Edelløvskoger er generelt svært artsrike og utgjør viktige nøkkelbiotoper i mange kommuner. En rekke truete arter er knyttet til denne skogtypen. Foto: Dag Svalastog

Krav til kommunal arealdisponering

Norge har undertegnet Rio-konvensjonen om biologisk mangfold. Vi har dermed forpliktet oss til å forsøke å bevare alle norske dyre- og plantearter i levedyktige bestander. Langsiktig artsbevaring innebærer også at man søker å opprettholde artenes naturlige utbredelse. Med «norske arter» mener man alle arter som naturlig forekommer i Norge, inkludert de artene som har sin utbredelsesgrense hos oss. Det er en krevende oppgave vi her har tatt på oss, og den berører virksomheten på mange ulike samfunnsområder. Regjeringen har allerede sørget for at en rekke departementer har utarbeidet forslag til strategier innenfor deres egne ansvarsfelt.

Disse handlingsplanene har vært på en omfattende høring i sommer, og skal nå samordnes. Det ligger i kortene at kommunal arealdisponering blir viktig i det praktiske arbeidet for å bevare arter. Noen kommuner er til og med valgt ut i et prøveprosjekt for bevaring av biologisk mangfold. Fordi en art bare kan overleve dersom dens livsmiljø (biotop) blir bevart, vil mye av det praktiske arbeidet bestå i å «redde» bestemte biotoper. Dette betyr igjen at konkrete arealer må sikres.

Hva er en kommunal nøkkelbiotop?

Ordet «nøkkelbiotop» brukes allerede i skoglig flerbruk og betyr en biotop som er viktig for bevaring av biologisk mangfold. Det kan være et levested for truete, sårbare eller sjeldne arter, eller en særlig artsrik biotop. Spesielle fuktskoger med gammel granbestand og liten menneskelig påvirkning er f.eks. levested for sjeldne sopp- og lavarter. I kommunalt

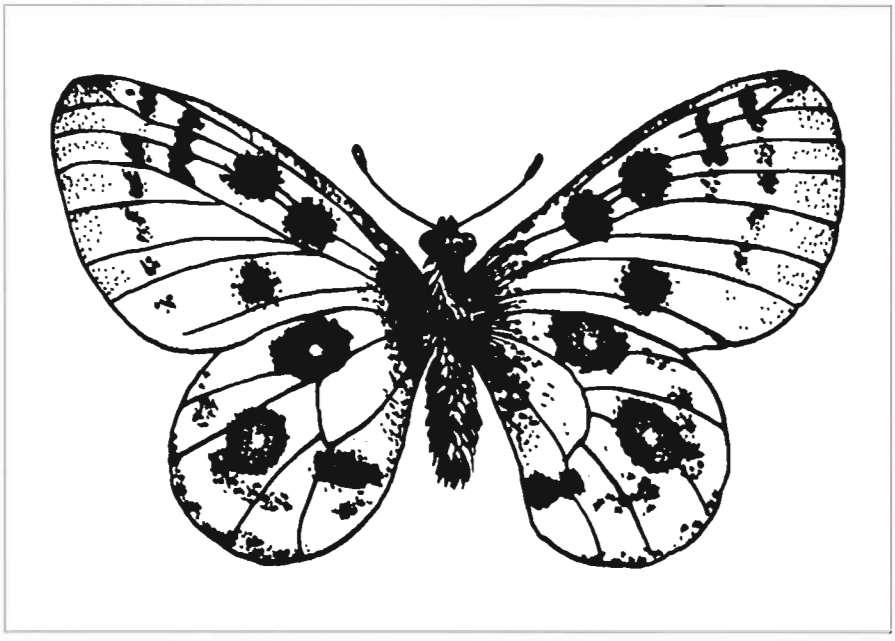

Apollosommerfuglen er en av Norges mest sjeldne sommerfugler. Den er fredet mot innsamling. Mye kan gjøres for å ta vare på vår rike sommerfuglfauna, bl.a. ved å bevare artsrike eller spesielle lokaliteter gjennom kommunal arealdisponering. I Oslofjordområdet finnes det kalkrike øyer med over 500 sommerfuglarter, og strandbiotoper med hele 1200 forskjellige sommerfuglarter. Tegning: Kristin Grendstad

perspektiv tenker vi i utgangspunktet på de arealene som inngår i den langsiktige arealdisponeringen. Enhver kommune vil ha bestemte biotoper (og dermed bestemte arealer) som er særlig viktige for å bevare det biologiske mangfoldet.

Hvilke naturtyper som fremtrer som kommunale nøkkelbiotoper vil variere fra landsdel til landsdel, og til og med innen samme fylke. Men prinsippet i alle kommuner vil være det samme: Kan man sikre bestemte biotoper, som kanskje bare utgjør noen få prosent av totalarealet, har man lagt grunnsteinen for langsiktig bevaring av kommunens artsinventar.

Her skal det skytes inn at vi allerede har landsdekkende verneplaner for myrer, våtmarker, edelløvskog, barskog, etc., som fanger opp et begrenset antall lokaliteter som har *nasjonal* eller *internasjonal* verdi. De kommunale nøkkelbiotopene skal først og fremst sikre områder som har *lokal* verneverdi. «Fra artenes synspunkt» er det verdifullt å ha et nettverk av leveområder som inkluderer den siste kategorien. De områder som vernes etter naturvernloven vil ofte være for få og for små til å sikre langsiktig overlevelse av arter. Når vi skjøter på med kommunale nøkkelbiotoper, vil dette ha to effekter: Vi letter utveksling av genetisk materiale innen arten, og vi sikrer en høyere totalbestand. Dessuten vil nøkkelbiotopene ha stor lokal verdi i seg selv, f.eks. i undervisningssammenheng, for naturopplevelse, og for å bevare en kommunes identitet rent naturmessig.

Det synes for øvrig å være en økende lokal bevissthet på dette feltet, og at det skjer en holdningsendring i retning av at man er stolt av å ha spesielle naturtyper eller arter innen kommunen. På samme måte som kommunene lenge har vært bevisst sin kulturarv, settes det nå fokus på naturarven.

Eksempler på nøkkelbiotoper

Nøkkelbiotoper kan sirkles inn ved å stille følgende spørsmål:

- Hvilke naturtyper er sjeldne i kommunen?
- Har kommunen naturtyper som er sjeldne i landssammenheng?
- Har kommunen lokaliteter/naturtyper der truete/sårbare/sjeldne arter er påvist?
  (Artene er listet i DN-rapport 1992-6)
- Hvilke biotoper i kommunen er særlig artsrike?
- Hvilke biotoper i kommunen er særlig produktive?
- Er det biotoper som er særlig sårbare eller konfliktfylte, hvor det haster med en avklaring av konflikter?

Ofte vil det være slik at en bestemt lokalitet oppfyller flere av kravene samtidig. Det kan f.eks. være en produktiv og artsrik våtmark som inneholder sjeldne arter, og som utgjør en sjelden naturtype i kommunen.

Alle kommuner har naturtyper som er lokalt sjeldne. Disse vil som regel inneholde særegne plante- og dyresamfunn. Det kan f.eks. være innslag av kalkholdig grunn som frembringer rikmyrer med orkideer, eller kalktørrenger med helt spesiell vegetasjon og sommerfuglfauna. Eller det kan være partier med flommarkskog langs et stilleflytende vassdrag, med sjeldne pil- og vierarter og et rikt fugleliv. Enkelte dalfører (Gudbrandsdalen er et typisk eksempel) har særegne bekkekløfter med en egenartet og sjelden flora, som kan ha både lokal og nasjonal verdi.

Tegning: Kristin Grendstad

Vi har en rekke orkidéarter her i landet, men den flotteste er vel marisko (illustrasjonen). Orkidéene har ofte helt bestemte krav til voksested, f.eks. kalkrike myrer. Slike lokaliteter kan registreres og tas vare på i kommunen.

Edelløvskog er eksempel på en naturtype som generelt er svært artsrik, og som ofte inneholder sjeldne arter. På grunn av golfstrømmen har Norge verdens nordligste utposter av denne skogtypen, som inneholder varmekrevende treslag. Bare et fåtall kommuner har rikelig med edelløvskog, og ofte er forekomstene begrenset til sørvendte, varme lier med godt jordsmonn.

Våtmarker er en fellesbetegnelse på sumpområder, deltaer, gruntvannsområder, dammer osv. En del av disse har karakteristiske vegetasjonssamfunn. Våtmarker kan være svært artsrike «oaser» i landskapet. Samtidig er det ofte knyttet konflikter til et eventuelt vern. F.eks. er større, intakte elvedeltaer nå en sjeldenhet, både i fersk- og saltvann. I det siste er man blitt oppmerksom på at dammer har en viktig artsbevarende funksjon, - både i kulturlandskapet og ellers. Særlig fiskeløse dammer er viktige overlevelsessteder for truete og sjeldne arter blant salamandre, øyenstikkere og andre virvelløse dyr. Næringsrike dammer i kulturlandskapet kan ha en utrolig artsrikdom.

Geologiske kart kan være til stor hjelp for å finne fram til nøkkelbiotoper. Avvikende geologi kan «tipse» oss om interessante lokaliteter. Som nevnt er bl.a. kalkholdig grunn en sjeldenhet i store deler av landet.

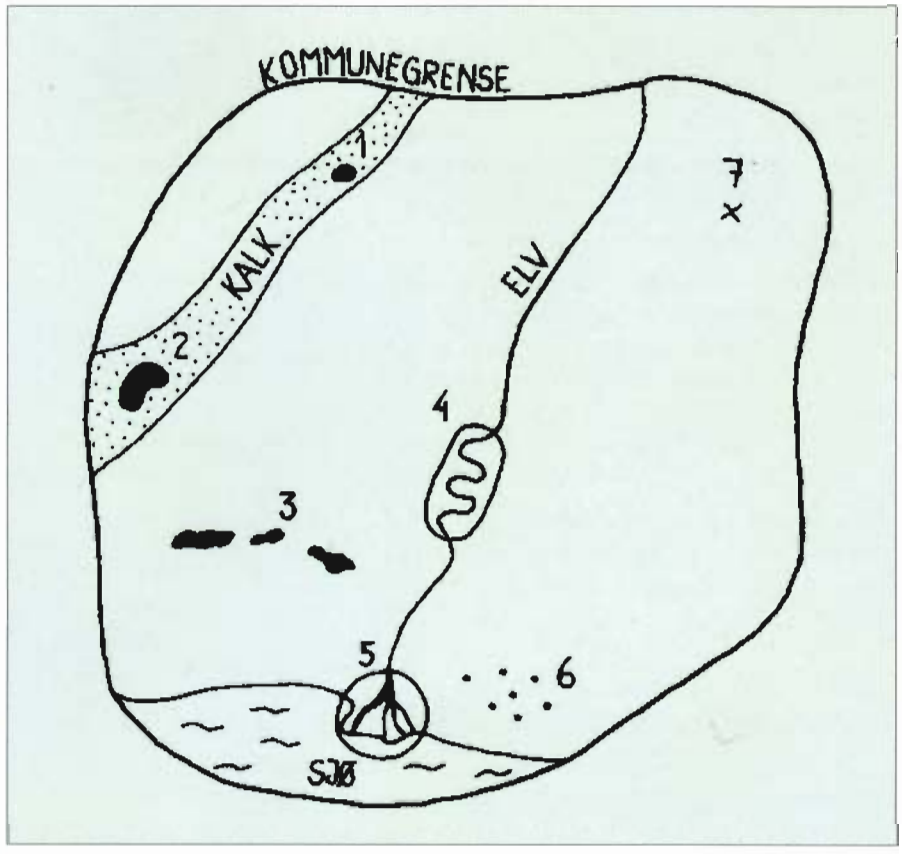

Et hypotetisk kart over kommunale nøkkelbiotoper. I et kalkrikt felt finner man en rikmyr (1) og en kalkfuruskog (2). I en sørvendt li ligger tre partier med edelløvskog (3). Et flatt, meanderende parti av elva har et rikt fugleliv og sjeldne planter (4). Elveosen (5) er et deltaområde som har spesielle plantesamfunn og er en viktig rasteplass for trekkfugl. En rekke dammer i et gammelt kulturlandskap (6) er levested for truete salamandre og øyenstikkere. En tradisjonell hekkeplass for rovfugl (7) er registrert, men bør ikke gjøres offentlig kjent.
Illustrasjon: Kristin Grendstad

Utvelgelse av nøkkelbiotoper

For å kunne svare på spørsmålene ovenfor, forutsettes det at man har en viss minimumskunnskap om naturforholdene i kommunen. Slik kunnskap er ofte spredt på ulike fagmiljøer, organisasjoner eller enkeltpersoner, foruten det materialet kommunen eller fylket allerede sitter inne med. Dersom kommunen tidligere har vegetasjonskartlagt visse arealer, er dette et godt utgangspunkt. Ved å «støvsuge» ulike kilder for informasjon, vil kommunale nøkkelbiotoper etter hvert utkrystallisere seg.

Det kan være viktig å komme i gang med dette arbeidet, selv om faktagrunnlaget er begrenset. Det kan da avdekkes behov for en grundigere registrering av naturforholdene. Fylkesmennenes miljøvernavdelinger burde kunne være behjelpelige i utsilingen av nøkkelbiotoper i kommunene, både ved å gi faktiske opplysninger og ved å rettlede i vurderingsprosessen.

Selektiv vegetasjonskartlegging

Total vegetasjonskartlegging av store arealer er arbeidskrevende og kostbart. Dessuten er slike kart vanskelige å tolke for ikke-biologer. I stedet kan det foretas en selektiv registrering av de biotopene som utkrystalliserer seg som nøkkelbiotoper (eller som antas å være det).

En gitt kommune kan f.eks. ende opp med å registrere edelløvskog, kalkfuruskog, strandenger og visse typer elvedeltaer. En annen kommune vil konsentrere seg om bekkekløfter, flommarkskog, rikmyr og innlandsvåtmarker.

Ofte vil flybilder, topografiske kart og geologiske kart være til stor hjelp for å peile inn mulige lokaliteter. Fordi man vet hvilke naturtyper man skal se etter, er dette en relativt hurtig prosess. Slike registreringer kan utføres av Norsk institutt for jord- og skogkartlegging (NIJOS).

Anvendelse

Resultatet blir et kart der visse arealer er avmerket som kommunale nøkkelbiotoper. Disse arealene kan sikres enten ved regulering til naturvernformål etter plan- og bygningsloven, eller ved at man «styrer unna» når natur må forbrukes til boligfelter, veier, osv.

Man kan f.eks. ha to alternative åsrygger til et nytt boligfelt. Den ene kan bestå av ordinær blåbærgranskog som det er rikelig av i kommunen, mens den andre kan være kalkfuruskog omkranset av edelløvskog. Ut fra et topografisk kart, og

BLAD

Returadresse:
NLH-Fagtjenesten
Moerveien 12
N-1430 ÅS

rent teknisk, er åsryggene likeverdige til formålet, mens hensynet til biologisk mangfold klart sier at det er blåbærgranskogen som skal «forbrukes». I all langsiktig arealdisponering kan man la kartet over nøkkelbiotoper ligge i bunnen og være veiledende for arealbruken.

Dersom en slik praksis etableres i kommunene, er vi godt i gang med å praktisere konvensjonen om biologisk mangfold.

Spesielle forekomster

Enkelte viktige lokaliteter følger ikke systemet med vegetasjonstyper, og må registreres direkte. Eksempler er hekkelokaliteter for rovfugl, punktforekomster av sjeldne planter, dammer og grunne havområder.

Visse naturtyper fremtrer allerede i sin struktur, f.eks. meanderende (svingende) elver i flatt terreng, eller deltaer. ■

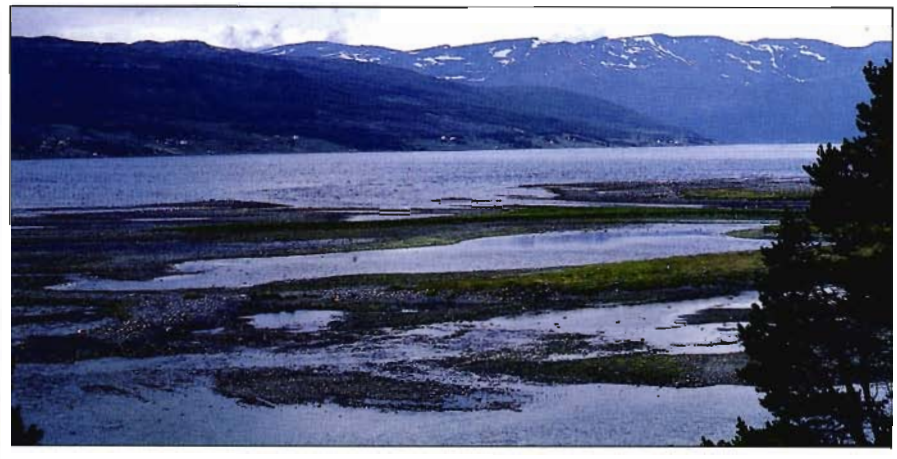

Våtmarker og strandenger inneholder ofte særegne dyre- og plantesamfunn. Bildet viser en nordlig type av saltgrasenger i Kvænangen, Troms. Foto: Jørn Erik Bjørndalen.

Om forfatteren

Sigmund Hågvar (cand. real., dr. philos.) er professor i natur- og miljøvern. Han er særlig opptatt av biologisk mangfold, og hvordan truete arter og naturtyper kan bevares. Spesialfeltene er virvelløse dyr og fugl. Han har tidligere arbeidet i Miljøverndepartementet og ved Norsk institutt for skogforskning. ■

Denne artikkelen er basert på følgende publikasjoner, som kan anbefales for mer detaljert informasjon:

Berthelsen, B. 1985. Bruk og nytteverdi av vegetasjonskart. Miljøverndepartementet, Rapp. T-591. 284 s.

Dahl, E. 1991. Bevaring av mangfold gjennom kommunal arealdisponering. Faginfo nr 23/91, s. 75-78, (Statens fagtjeneste for landbruket) NLH-Fagtjenesten

Direktoratet for naturforvaltning. 1992. Truete arter i Norge. DN-rapport 1992-6. 89 s.

Hauger, T. 1994. Mange bekker små. Landbruksforlaget og Miljøvernavdelingen i Østfold. 64 s.

Hågvar, S. 1991. Bevaring av den norske naturarven: 90- årenes naturvernoppgave. Faginfo nr 23/91, s. 9-17, (Statens fagtjeneste for landbruket) NLH-Fagtjenesten

Hågvar, S. 1993. Sentrale begreper i flerbruket: Nøkkelbiotoper, kontinuitet og ikke-hogst. Norsk Skogbruk 12: 20-21.

Miljøverndepartementet. 1994. Biologisk mangfold. Miljøverndepartementets delplan. Høringsutkast. 86 s.

FAG*nytt* NATURFORVALTNING
kommer ut 10 ganger pr. år.
Pris for årsabonnement: kr 100,-

Redaksjon
- Fagredaktør: Reidar Borgstrøm
  Institutt for biologi og naturforvaltning
  Tlf. 64 94 84 54
- Redaktør: Lisbeth Udland Hansen
  NLH-Fagtjenesten
  Tlf. 64 94 13 65
- Iris Sigdestad
  Institutt for biologi og naturforvaltning
  Tlf. 64 94 85 03

Utgiver
NLH-Fagtjenesten
Moerveien 12
N-1430 ÅS
Tlf. 64 94 13 65
Fax. 64 94 37 97

Layout
NLH-Fagtjenesten

Trykk/Repro
Ås-Trykk AS

Papir
115 g Cyclus offset
100 % resirkulert papir

ISBN 82-90598-14-9